

KLASİK TÜRK ŞİİRİNDE GÜREŞ VE PEHLİVANLIK

Yahya YÜKSEL¹

ÖZET

İslamiyet öncesi dönemden bu yana Türklerin yaşantısında sporun önemli bir yeri olmuştur. Orta Asya coğrafyasının zorlu yaşam koşulları, kişilerin beden olarak güçlü olmalarını gerektirmiş; ayrıca yapılan savaşlarda düşmanla daha iyi mücadele edebilme düşüncesi, özelde bireylerin genelde ise savaşacak askeri birliklerin bu ihtiyaçlarını pekiştirmiş ve arttırmıştır. Gerek İslamiyet'ten önce gerekse İslamiyet'ten sonra kurulan tüm Türk devletlerinde olduğu gibi Osmanlı'da da binicilik, okçuluk ve avcılık sporlarıyla birlikte "güreşe" özel bir ilgi gösterilmiştir. Sosyal hayatta kendine önemli bir yer edinen ve kültürel öğelerin ayrılmaz bir parçası olan güreş, yaşadığı devrin sosyal ve kültürel unsurlarını şiirine yansıtan Klasik Türk şairleri için de kayda değer bir malzeme olmuştur.

Bu çalışmada, güreşin tarihi gelişimi hakkında kısaca bilgi verilecek olsa da, daha çok; şairlerin gözlemleri, bilgileri ve tecrübeleri neticesinde güreşle ilgili unsurların ve bu sporla uğraşan pehlivanın Klasik Türk şiirinde ne şekilde işlendiği ele alınacaktır.

Anahtar Kelimeler: Klasik Türk şiiri, güreş, pehlivanlık, spor.

WRESTLING AND PEACE IN DİVAN POETRY

ABSTRACT

Since the pre-Islamic era, sport has been an important place in the life of the Turks. The difficult living conditions of the Central Asian geography required that people be strong as bodies; as well as the need to fight better with the enemy in the wars made, especially the necessity of the military forces, which in general individuals will fight.

As in all the Turkish states established after Islam and before Islam, the Ottomans also showed special interest in horseback riding, archery and hunting sports. Wrestling, which has an important place in social life and is an inseparable part of cultural elements, has become a valuable material for Divan poets who reflect the social and cultural elements of the devres that they have experienced.

In this study, although brief information will be given about the historical development of wrestling, the observations of the poets, the elements related to wrestling in terms of their knowledge and experiences, and the way in which this sport deals with the classical Turkish poetry of the pehlivan.

Key Words: Classical Turkish Poetry, Wrestling, Wrestling, Sports.

¹ Dr. Milli Eğitim Bakanlığı, Giresun-Piraziz Anadolu Lisesi, Türk Dili ve Edebiyatı Öğretmeni.
sara_yahya@hotmail.com

GİRİŞ

“Güreş”; iki kişinin, belli kurallar içerisinde, güç kullanarak ve türlü oyunlara başvurarak sırtlarını yere getirme esasına dayanan bir spor dalıdır. Bu sporla uğraşan kimseye ise güreşçi ya da Klasik Türk şiirinde sıkça kullanılan şekilde Farsça bir isim olan “pehlivan/pehlevan” da denir. Yine şiirlerde güreş anlamına gelen ve Farsça bir isim olan “küştî”, güreşçi anlamına gelen ve Farsça birleşik bir isim olan “küştî-gîr” de kullanılmaktadır.

Türkler güreşmeyi “ibadet”, güreş yerini “ibadet yeri”, güreş meydanını “er meydanı” ve “ibadet (cem) meydanı” olarak görmüşlerdir (Türkmen ve Demirhan, 2015: 163; Petrov 1994: 107-108; Nadiem, 1968: 14). Eski dönemlerden itibaren Türk topluluklarına özgü en yaygın sporlardan biri olan “güreş”in tarihi, Türklerde MÖ II. yüzyıla kadar gitmektedir (Yiğit, 2015: 182). Bu sporun vatanı sayılan ve zor yaşam koşullarına sahip olan Karakurum ve Tanrı dağları eskiden olduğu gibi günümüzde de Türklerin vatanıdır (Arıpınar, 1966: 69). Bedensel üstünlüğün ön planda olduğu bu devirlerde Türkler, gerek yaşadıkları çetin coğrafi şartlar itibariyle gerekse savaflara hazır hâle gelmek ve düşmanı alt edebilmek için sporla ve özellikle güreşle her zaman yakından ilgilenmişlerdir. Hayatın bir parçası hâline gelen “güreş”; Türkler tarafından yeni yılın başlangıcı olarak kabul edilen 9 Mart yani “Nevruz” günü doğanın canlanmasından duyulan sevinç gösterilerinde, evlilik merasimlerinde, zaferle sonuçlanan savaflardan sonra gerçekleştirilen kutlama ve şenliklerde, hatta bir kişinin ölümü ardından düzenlenen yuğ törenlerinde dahi yapılmıştır (Kahraman I, 1989: 2-3; Dervişoğlu, 2012; 26, Güven, 1992: 4). Toplumsal yaşayışı ifade etmesi açısından güreşin eski Türk toplumunda bazı sembolik anlamları da olmuştur. Örneğin düğünden sonra gelin, koca evine gittiği an, kaynana ile kayınbaba güreş tutmakta, belli bir süre sonra da kayınbaba yenilgiyi kabul etmektedir. Bu da evde kaynananın sözünün geçtiğini ve gelinin de buna uyum sağlaması gerektiğini ifade etmektedir (Dever ve İslam, 2015: 54).

Daha sonra göç yollarıyla birlikte Batı’ya yayılan güreş Türklerle birlikte Anadolu’ya da gelmiş, gerek Selçuklular ve gerekse Osmanlılarda oldukça değer verilen bir uğraş olmuştur. Selçuklular, Orta Asya Türk kültürünü Fars kültürü ve İslami kurallarla birleştirerek yeni bir Selçuklu kültürü oluşturmuşlardı. Güreş de bu kültür değişikliğinden etkilenmiştir. Güreş yapılırken uygulanan eski Şamanizm kuralları terk edilerek Farslıların zor hanelerinde (güreş eğitiminin verildiği yerler) uyguladıkları kurallara benzer kurallar uygulamaya başlanmış, güreş tekkeleri açılmış ve güreşçiye “pehlivan”, güreşe de “küştî” denilerek saray kuruluşuna alınmıştır (Arıpınar, 1966: 69; Kahraman I, 1989: 105; Erım, 2007: 25). Osmanlı döneminde de güreşe verilen önemin bir göstergesi olarak tıpkı Selçuklularda olduğu gibi pehlivan tekkeleri yapılmış, sarayda sanatkarlar için tutulan defterlerde pehlivanlar diğer sporculardan ayrılmış ve sanatkarlar sınıfına dâhil edilmiştir.

Osmanlı padişahlarından II. Mehmet, II. Bayezid, I. Selim, I. Süleyman, IV. Murat, IV. Mehmet, III. Ahmet, II. Mahmut güreş ve güreşçileri desteklemiş; Sultan Abdülaziz Han ise bizzat kendisi güreş müsabakalarına katılmıştır. Padişahlar ayrıca kendi huzurlarında güreşler yaptırmış ve bu müsabakalarda pehlivanlara ihsanlarda bulunmuştur. Bu güreşlere de “huzur güreşleri” adı verilmiştir (Yiğit, 2015: 181-182). Padişahlar tarafından verilen bu desteğe örnek teşkil etmesi açısından Kanuni Sultan Süleyman’ın sarayda özel güreşçileri

olduğu, bunlara sık sık güreş yaptırıp bu müsabakaları seyretmekten hoşlandığı, ayrıca bu pehlivanların günlük on, on iki akçe yevmiyeyle ödüllendirildiği tarihi kaynaklarda ifade edilir (And, 2015: 241). Türklerin Orta Asya'dan bu yana yüzyıllardır yaptığı milli güreşi olan *karakucak* güreşinin yanında yine ata sporu olup Ege ve Trakya bölgelerinde sık görülen *yağlı güreş*; günümüzde Hatay ve Gaziantep dolaylarında daha yaygın olan ve pehlivanların giydiği aba adlı kıyafetten dolayı bu ismi alan *aba güreşi*; Kırım Türkleri arasında yaygın olup günümüzde kaybolmaya yüz tutmuş *Tatar güreşi* ve Kahramanmaraş ilçe ve köylerinde, giyilen kısa şalvarla yapılan *şalvar güreşi* başlıca güreş türleridir (Güven, 1992: 12-15).

Maddi veya manevi bir unsurun milletlerin hayatında büyük önem arz edip kültürel bir öğeye dönüşmesinin en önemli kanıtlarından biri, o unsura ait kavram ve terimlerin toplumun hafızası olan yazılı ürünlerde kendine yer bulmasıdır. Bu bağlamda, güreşin Türk toplumunun kültürel bir öğesi ve hatta ata sporu olduğu yazılı kaynaklardan takip edilebilir. Eski Türklerde güreşe ait kaynaklar incelendiğinde MÖ II. yüzyıla ait Çin kaynaklarında güreşin *toslama* işaretiyle gösterildiği, Türkistan'ın Yen-çi şehrinde yeni yılın ilk günü yiğitlerin savaştıkları, Türkistan'ın Kuçak şehrinde ise yeni yılın başladığı gün öküz, at ve deve güreşleri yapıldığı bildirilir. Gerek İslamiyet öncesi ve gerekse İslamiyet sonrası oluşmuş olan Oğuz Kağan, Manas ve Dede Korkut gibi eski Türk destanlarında da *alp* ve *pehlivan* kavramları açıkça ifade edilmiştir (Güven, 1992: 4-6). Yine Türk dilinin ilk sözlüğü olan ve Kaşgarlı Mahmut tarafından kaleme alınan "Divanü Lugati't-Türk" adlı eserde güreşmek anlamına gelen "küreş" kelimesi geçmektedir. (Kaşgarlı Mahmut, Divanü Lugati't-Türk, Çev: Besim Atalay, Ankara 2013, c. 4, s.399.) Yusuf Has Hacıp tarafından 11. yüzyılda yazılan ve İslami dönem Türk edebiyatının ilk eseri olan "Kutadgu Bilig"de güreş kelimesi "kötülüklerle mücadele" anlamında kullanılmıştır (Dervişoğlu, 2012; 27). Bu kaynaklardan ve yazılı anlamda günümüze en çok ulaşanlardan bir tanesi de Klasik Türk şairlerinin şiirleri olmuştur.

Yaşadığı dönemin ve toplumun her türlü değer yargısını, yaşantısını, maddi ve manevi kültürel unsurlarını şiirine yansıtan Klasik Türk şairleri; köklü bir geçmişi olan Osmanlı insanının günlük yaşantısında yüzyıllardır önemli bir yere sahip güreşi ve bu sporun uygulayıcısı pehlivanı şiirlerinde zengin hayal dünyalarını daha iyi ifade etmek için çeşitli anlam ilişkileri içerisinde ele almışlardır. Güreş ve pehlivanlıkla ilgili kelimeler bazen bir kavram olarak, bazen mecaz ve terim olarak, bazen övülen bir kişiyle ilgili veya âşık-sevgili ekseninde kullanılmıştır. Bu sayılanlar ve diğer unsurlar örnek beyitler yardımıyla gösterilmeye çalışılmıştır. Örnekler çeşitli yüzyıllardan kırk iki divan ve mesneviden alınmıştır.

1. Kavram Olarak Güreş ve Pehlivan

"Güreş", iki kişinin karşılıklı ve belli kurallar içinde birbirlerinin sırtını yere getirme esasına dayalı bir spordur. Bu iş için öncelikle bir "meydan" gerekir. Geleneksel Türk güreşleri olan "yağlı" ve "karakucak" güreşlerinin yapıldığı çayır veya çimenliğe "meydan" denir (Savaş, 1989:101). Pehlivanlar müsabakayı burada yaparlar.

Sanasın taht-ı kal'a sahn-ı **mejdân**

İçinde pehlivânlar küştî-gîrân

(Manisalı Câmi, M. 2464)

Pehlivanın en önemli özelliklerden biri gücü ve kuvvetinin yerinde olmasıdır. Beyitte Hüsameddin bunu “*kuvvet-i pâzûya mâlik*” kelime grubuyla ifade eder.

Ne denlü **kuvvet-i pâzûya** mâlik pehlivân olsan

Getürür arkañı yine seniñ devr-i zamân bir gün (Hüsâmeddin, G. 165-6)

Nev’î ise güreşin önemli yönlerinden birine dikkat çeker. Yukarıdaki beytin tersine bazen pehlivanın galip gelmesi için sadece bâzû yani kol kuvvetine ihtiyacı olmadığı, türlü ayak oyunlarını da bilmesi gerektiği gerçeği dile getirilir. Ayrıca burada müsabakanın olumlu neticesi olan “galip gelmek”, “yenmek” fiiliyle ifade edilmiştir.

Bir ayag ile cem-i devrânı **basdum** Nev’iyâ

Zûr-ı bâzû isteme şimdi **yeñer âl eyleyen** (Nev’î, G.324-5)

Bu beyitte ise Nâşid, aşk “küşte-gîri” ile gönlün karşılaşmasındaki üstünlük mücadelesini anlatırken *galip gelmek* kelime grubunu kullanır.

Pençeleşdi **geldi gâlib** küşte-gîr-i’aşk ile

Rezm-gâh-ı mihnetüñ sâhib-kırânıdır göñül (Nâşid, G. 56-6)

Güreşmek kelimesi “*güreş etmek, güreş tutmak, tutuşmak*” şeklinde de dile getirilir.

Bir küt ile güreşdüm elsüz ayagum aldı

Güreşüp basamadum göyündürdi özümü (Yunus Emre G. 407-7)

Şevk âteşine sen de **tutuşdun** mu ey gönül

Seyr etmedin mi dün tutuşan pehlevânları (Nedîm, G. 155-2)

Güreş itmek murâdı Tirsînüñ

İşte meydân varisa dermânuñ (Tirsî, G. 114-7)

Biribirin basarak seyl-i eşk ü gîrye-i hûn

Ne turfe mareke-i dîdede **güreş tutulur** (Nehcî, G. 94-4)

Güreşçi veya pehlivan anlamına gelen bir diğer kelime ise “*küştgîr*”dir ve şiirlerde sıklıkla kullanılmıştır. Beyitte ayrıca Hâzık, karşısındaki rakibi güreş tutuşulan meydandaki rakip bir pehlivan olarak ifade eder.

Hâzık seninle bahs edemez yohsa lâf ile

Ağyâr küşt-gîrlenir pehlevânlanır (Hâzık, G. 74-8)

Pehlivan anlamına gelen başka bir sözcük ise *canını ortaya koyan, canıyla oynayan* anlamındaki *cân-bâz*’dır. Burhân-ı Katî’da *sâzû-bâz* kelimesinin anlamı verilirken şu ifade geçer: “*Çâtû-bâz vezninde cambaz ve rismân-bâz’dır ki istilâh-ı nâs’da pehlivan dahi dirler*” (Tebrizi, 2009: 648). Ünsî, bir ilâhîsinden alınmış bu beytinde kendini aşk meydanında canını ortaya koyan ve canıyla oynayan bir pehlivana benzetir.

Cân başım hiç kayırmam her yolunda yârimin

Pehlivânım oynarım cân gelmişem **meydâna** ben (Ünsî, İlâhî 276-15)

Usûlî ise aşkı bir sanata, kendini ise bu sanatı en güzel şekilde icrâ etmesi gereken bir pehlivan ve canbaza benzetir.

Ey Usûlî san’atında **pehlevân** ol gam yeme

Aşk **cânbâzı** isen Allâh onara kârını (Usûlî, G. 128-10)

Asıl pehlivanlık ve canbazlık ise sevgilinin zülûflerinde canını hiçe saymaktır.

Pehlevândur rismân-ı zülfüne cân oynar ol

Oldı Ravzî bendeñe **cânbâzlık** âsân Dede (Ravzî, K. 10-48)

Güreş kelimesinin halk arasında eskiden “*güleş*” şeklinde söylendiği de olmaktadır. Sözlüklere bakıldığında bu söyleyiş görülmektedir (Dilçin, 2009: 114). Klasik Türk şairleri şiirlerinde bu ifade şekline de yer vermişlerdir.

Güleşmek gelmez elden Rüstem-i pür-zûr-ı ‘aşkıñla

Demekdir çâresi ey pehlevân el arkası yerde (Sümbülzâde Vehbî, G. 216-4)

Pehlivan kelimesi şiirde sadece güreşen kimse için kullanılmaz. Türk tarihine bakıldığı zaman alplik, yiğitlik, kahramanlık, savaşçılık özelliklerinin toplum hayatında ön planda olduğunu; İslamiyet'in kabulünden sonra da bu duyguların pekişerek devam ettiğini; İslamiyet öncesi döneme ait "alp" kavramının zamanla yerini "pehlivan"a bıraktığını görürüz. Buna bir örnek olması açısından Hacı Bektâş Velâyetnâme'sinde alpin aynı zamanda pehlivan olduğunu belirten ifade önemlidir: "Uluların adına Ay doğmuş Alp dirler, bunlar Oğuz ata isimleridür ve hem alp demek Oğuz dilince pehlevan demekdür." (Hacı Bektaş Veli, Velayet-name-i Hacı Bektaş'tan akt. Güven 1992: 6-7). Bu açıklamalara uygun olarak beyitte müezzin tevriyeli bir şekilde kullanılarak güzel sesli ve işini hakkıyla yerine getiren bir pehlivan olarak dile getirilmiştir.

Makâmının Mü'ezzin Hamza Bâlî **pehlevânıdır**

Usûl ehli o hoş-elhâna benden çok selâm eyle (Rahîmî, K. 8-55)

Revânî *meydân-ı rezm*'deki savaşçıları, Şeyhî ise *dehr meydanı*'ndaki yiğitleri pehlivan olarak niteler. Ayrıca Şeyhî dünyayı bir savaş meydanı olarak görmekte, pehlivanlığı dışa dönük bir güç unsurunu olmaktan ziyade içe dönük bir yiğitlik olarak da kullanmaktadır.

Meydân-ı rezm içinde yanar od durur hemân

Anuñla tutuşa ya nice **pehlevân** ola (Revânî, K. 6-2)

Pehlivânlık göstereydi zülfikârı berd ile

Dehr meydanında özün düldül-i Haydar kılar (Şeyhî, G. 66-5)

Sadece güreşçilere değil usta ok atıcılarına, yani kemânkeş veya tirendâzlara da eskiden pehlivan denmiştir. Nefî ve Vehbî'ye ait okçulukla ilgili terimlerin kullanıldığı beyitlerde bu durum açıkça görülmektedir.

Atmadı böyle bir uzak menzil

Dahi bir **pehlevân**-ı ser-efrâz (Nefî, Kıta 5-9)

Kemân-keş pehlevânlar nâvek-endâz olduğu demde

Dil-i saht-ı 'adûya taş diker şevketlü hünkârım (Sümbülzâde Vehbî, K. 12.8)

2. Atasözü, Deyim ve Terimler

Bir dilin zenginliğinin ve o dili konuşan milletin yaşantısının en önemli ifade şekillerinden olan atasözü ve deyimler Klasik Türk şiirinde de kendisine oldukça sık yer bulmuştur. Hecrî'ye ait beyitte “*yenilen doymaz*” veya “*yenilen pehlivan güreşe doymaz*” şeklinde günümüzde de kullanılan ve başarısızlık karşısında pes etmeyiip sonuca ulaşmak için o işi tekrar denemek anlamına gelen “*basılan güreşe toymadı*” atasözü görülmektedir. Sevgilinin aşk ateşi karşısında aciz kalan ve kaybettikçe tutuşup tekrar ona kavuşmak için çırpınan gönül Hecrî tarafından, yenildikçe güreşe doymayan pehlivana benzetilmiştir.

Düşdüğince tutuşur âteş-i ışıyla göñül

Didiler kim **basılan toymadı cânâ güreşe** (Hecrî, G. 123-2)

Süheylî ise beyitte ayrılık ateşini, defalarca güreşe tutuşup yenildiği ve güreşe doymayıp defalarca karşısına çıktığı bir pehlivana benzetmiş; *yenilen pehlivan güreşe doymaz* atasözünü, tutuşmak fiilini de tevriyeli kullanarak, şiire ustaca yerleştirmiştir.

Benümle tutuşa mı küşt-gîr-i nâr-ı firâk

Hezâr kerre tutuşdum bir iki kerre degül (Süheylî, G. 190-4)

Vusûlî de tutuşmak eylemini tevriyeli kullanarak gam ateşiyle aşk pehlivanını iki güreşçi olarak düşünmüştür. “Kulak çekmek” deyimini, “ders maksadıyla az bir ceza vermek veya ceza olarak kulağını bükme” anlamında olumsuz durumlar için kullanılır. Beyitte güreşe tutuşmak sahnesi olduğu için bu müsabakada bir tarafın yenileceği ve bunun da aşk pehlivanı karşısında gam ateşinin olduğu muhakkaktır. Mağlup olan tarafın içinde bulunduğu olumsuzluk “kulak çekmek” deyimiyile ifade edilmiştir.

Nâr-ı ğamuñla **dutuşicek** küşte-gîr-i ışı

Görüp beni bu resme tûvânâ **kulak çeker** (Vusûlî, G. 30-2)

Sözlükte, rakibin saldırısına karşı hazır ve dikkatli duran iki güreşçinin açık vermemek için durup kafalarını birbirine dayamaları (Savaş, 1989: 146) anlamına gelen ve rakibe karşı pozisyon almayı ifade eden “tokuşmak” terimi Sâmî'ye ait beyitte “baş tokuşmak” şeklinde kullanılmıştır.

Dü hindû pehlevânıdur o miskîn ebruvân pür-çîn

Girüp meydân-i hüsne **baş tokuşdı** kuştı-gîrâne (Arpaemîni-zâde Sâmî, G. 106-3)

Sevgilinin kaşlarını pehlivana benzettiği beytinde ise Ravzî, bu terimi “baş çatmak” şeklinde kullanmıştır.

Baş çatar bir birine meydân-ı hüsnünde senüñ

İki ser-keş pehlevânlar mı yahod ebrû mı bu (Ravzî, G.474-3)

Güreş beden gücünün yanında zekâ bakımından da doğru hamlelerin yapılmasını gerektiren bir spordur. Bu maksatla pehlivanlar zekâ gerektiren türlü oyunlarla rakiplerini daha çabuk yenmenin yollarını aramışlardır. Bu oyunların en çok kullanılan ve en etkili olanlarından biri de ayakla yapılan her türlü oyunu kapsayan ayak oyunlarıdır. Bu doğrultuda özellikle *ayak almak* deyimi şiirlerde kullanılmıştır. Tırsî güreşteki tecrübesini, ifade ederken ayakla yapılan oyunları içeren bu deyimi kullanır.

Yalıñuz közde kör ayu ile itdüm çok güreş

Ben **ayak almakda** akrânımdan iz’ân istemem (Tırsî, G. 138-3)

Hayâlî Bey ise, şarabın devrin en güçlü pehlivanı olduğunu söylerken, beyitte sırtı yere gelip rakibe mağlup olmak, tuş olmak anlamlarına gelen *arkasını yere getirmek* terimini de kullanmıştır. Burada ayrıca ayak kelimesinin kadeh anlamı da söz konusudur.

Mey durur devr içre şimdi pehlevânı âlemin

Bir ayağıyla getirir arkasın yere gamın (Hayâlî Bey, G. 27-1)

Günümüz modern güreş müsabakalarında da rakipten puan alma şekillerinden biri olan, güreş esnasında rakibi alta düşürüp müsabakanın gidişatını kendi lehine çevirmek ve rakibi kendine bağımlı duruma getirmek (Harmandalı, 1974: 11) anlamına gelen bastırma terimi şiirlerde *basmak* şeklinde kullanılmıştır. Yunus Emre, rakibinin ayak oyunuyla kendisini bastırıldığını söyler. Nehcî ise gözü bir savaş meydanına, gözyaşı seli ile kanlı gözyaşını ise bu meydanda birbirini basarak alt ermeye çalışan güreşçilere benzetir.

Bir küt ile güreşdüm elsüz ayagum aldı

Güreşüp basamadum göyündürdi özümü (Yunus Emre, G. 407-7)

Biri birin basarak seyl-i eşk ü gîrye-i hûn

Ne turfe mareke-i dîdede güreş tutulur (Nehcî, G. 94-4)

Behiştî gamı bir pehlivana benzettiği beytinde; rakibine fırsat vermemek anlamındaki “göz açtırmamak” deyimiyile başarı temennisi olarak kullanılan yüzü ak olmak deyimini gerçek bir güreş sahnesini tasvir etmek için kullanmış, basmak terimiyle de bu anlamı pekiştirmiştir.

Göz açdurmaz **basar** gam küşti-gîrin

Yüzi ağ ola kara pehlevânuñ (Behiştî, G. 280/4 97)

“Pes etmek”; güreşte yenileceğini anlayan pehlivanın güreşi bırakması, sözle pes ediyorum demesi ya da rakibin kispetine, bacağına vurarak yenildiğini kabul etmesi anlamında bir terimdir (Savaş, 1989: 114; Harmandalı, 1974: 33). Şeyh Gâlib, aşk gamının pehlivanın gücü karşısında yenilgiyi *pes* diyerek kabullenmiştir.

Pehlevân-ı gam-ı aşkın Gâlib

Zûr-ı bâzûsuna **bes besdir bes** (Şeyh Gâlib, G. 132-7)

Şiirlerde kullanılan, anlamına bakıldığında “el arkası yerde” veya “el arkasını yerde koymak” ifadelerinin de bu terimin anlamını karşıladığı görülmektedir. Mustafa Sâkib gönlün gam pehlivanı karşısında, Necâti Bey ise servinin sevgili karşısında yenilgiyi kabullenişini bu terimle ifade eder.

N’ola **el arkası yerde** dise hicrâna gönül

Küşt-gîr-i gam ile dest ü girîbân oldı (Kâtib-zâde Mustafa Sâkib, K.5-35)

El arkasını yirde kodu pehlevân iken

Benzer ki oldı kâmetine dest-yâr serv (Necâti Bey, K.21-18)

El ve ayak oyunlarının yanında güreşte bel ile ilgili “bel çaprazı, bel kündesi, belden salto veya belden atma” gibi türlü oyunlar vardır. Şiirlerde de bu ıstıhlardan olması muhtemel “bel bağlamak, belini ağrıtmak” terimleri kullanılmıştır. Derdinden dolayı çektiği âhlarını pehlivana benzeten Emrî; feleğe karşı üstünlük kurma isteğini, Edirneli Nazmî ise sevgilinin kaşı ve gözünü mücadele halinde iki güreşçiye benzetirken duygularını bu terimlerle ifade eder.

Küştî-gîr-i âhum agırtmış durur çarhuñ belin

N'ola kakumdan **miyân-bend itse** aña kehkeşân (Emrî, Mukattaat 371-4)

Göz göre öykündüğü-çün dilberüñ ebrûsına

Dâkdılar **bel bağlayub** gör bu yine yâ yeg güreş (Edirneli Nazmî, G. 2877-3)

Güreşte uygulanan bir oyun da “kol kapma”dır. Rakibin bir kolunu omuza, koltuk altına almak ya da koltuk altından tutup, bileğini koltuğunun altına sıkıştırmak yoluyla gövdesinin altına girip, onu aşırma oyununa verilen isimdir (Savaş, 1989: 86). Beyitte geçen ve meydanda pehlivan olarak düşünülen hançerin rakibine koltuktan işleme bu terimi akla getirmektedir.

‘Aceb mi hasmına **koltukdan işlese** dâyim

Olup durur yine meydânda pehlevân hançer (Revânî, K. 9-21)

“Sarma”, güreş esnasında yerde uygulanır. Üstteki güreşçinin altta bulunan rakibinin arkasına geçip rakibin bacaklarının iç tarafına kendi bacağını sokup dolama biçiminde yaptığı bir oyundur. Burada ağırlık alttaki güreşçinin beli üzerine verilir ve rakip çevrilmeye çalışılır (Savaş, 1989: 125; Harmandalı, 1974. 34). Beyitte Lebîb terimi tam da bu anlamıyla kullanır. Şair, bozulan hayat düzenini kişileştirmiş ve bu düzenin yalan tekkesinin pehlivanlarınca sarma oyununa maruz kaldığını söylemiştir.

Sardı bozdu sâk-ı bâzû-yı medâr-ı ‘ayşımı

Kisve-pûş-ı tekve-i tezvîr ba’z-ı küşt-gîr (Lebîb, Tarih 9-49)

Beyitte ayrıca yağlı güreşlerde güreşçilerin giydikleri dar paçalı ve dayanıklı meşin pantolon demek olan “kispet” de yer almaktadır. Ancak bu kelime “kisve” şeklinde kullanılmıştır.

Güreşin yapıldığı yer olan meydan veya halk arasındaki adıyla er meydanı, pehlivanın kimseden çekinip korkmadığını açıkça bildirdiği ve gösterdiği; yani Zâl, Nerîmân ve Kahraman gibi yiğitler de olsa onlara meydan okuduğu bir yerdir. Halil Nuri’nin beytinde pehlivanın cesareti *meydan okumak* deyiimiyle dile getirilmiştir.

Meydân okur hemân kim olursa o pehlevân

Yok defterinde Zâl u Nerîmân u Kahramân (Halil Nûrî, Müfredât 11)

Meydan kelimesinin şarap konulan kap anlamı da vardır. Beyitte Enverî’nin karşısına güreşecek rakip olarak kendisini yapacağı ayak oyunuyla yenmesinin kolay olduğunu söyleyen gül renkli şarap çıkmıştır. Şair de bu meydan okumayı görür ve meydan kelimesini tevriyeli kullanarak hem güreşecekleri alan hem de şarap kabı manasına göndermede bulunur.

Bir **ayağ ile basmak** bana âsân dir imiş anı

Bugün iy Enverî çek bâde-i gülgünü **meydâne** (Enverî, G.244-5)

Pehlivanlıkta “perçem bırakmak” bir gelenektir. Perçem esasında, alnın üstündeki uzun saçta veya tepede bırakılan bir tutam saçta denir. Osmanlı döneminde ise; eski Türk geleneğinin de etkisiyle savaşlarda daha etkili görünmek ve düşmanın yüreğine korku salmak ya da pehlivanların daha rahat güreşebilmeleri için başın üst kısmında bir tutam saç uzatılır, başın diğer bölümlerindeki saçlar ise ustura ile kazıtılırdı. Bu şekilde saç bırakan pehlivanlara da “perçemli pehlivan” denmiştir. Tâcizâde Câfer Çelebi beyitte hilâli, saçları ağarmış yaşlı bir pehlivana benzettiği feleğin başındaki perçem olarak düşünür. Felek şiirde sürekli dönmesi ve insanların talihi ile mücadele hâlinde bulunması dolayısıyla pehlivana benzetilir (Şentürk, 2016: 119; Onay, 1996: 395).

Perçemidür pîr-i **küştî-gîr-i** gerdunun hilâl

Kim sepîd itmişdürür anı mürur-ı mâh u sâl (Tâcizâde Câfer Çelebi, K. 1)

Bu beyitte de Hayâlî Bey, mecliste elden ele devreden içki kadehini başında perçemi olan bir pehlivan olarak tasavvur eder.

Ey surâhî yokdur ayağın çeker bir **pehlevân**

Gerçi kim devrân sefid etmiş **başında perçemin** (Hayâlî Bey, G. 288-2)

Yağlı güreş ve karakucak güreşinde güreşçilerin ağırlık, yaş, kilo ve teknik bakımından güreşmeleri gereken bölüme “boy” denmiştir. Bunların en büyüğüne ise “baş” denmiştir. “Başpehlivan” ise “baş” adlı boyda birinci olan yani meydanın en güçlü pehlivanıdır. Aynı zamanda birçok pehlivanı yenerek üstünlüğünü ispat etmiş güreşçidir. (Savaş, 1989: 22-28; Harmandalı, 1974:11-12). Beyitlerde geçen “ser-âmed” kelimesi başta gelen, önde gelen manasında başpehlivanı karşılamaktadır. Bu meydanın başpehlivanı olan âşık Mecnûn ve Ferhâd ile birlikte anılır.

‘Arsa-i ‘ışkuñ **ser-âmed pehlevânısın** diyü

Deh-zebânlar kabr-i **Mecnûn**’dan selâm eyler baña (Behiştî, G. 16-4)

Kûhkendür [b]aşa ileten san’at-ı ‘aşkı kim ol

San’atında bir **ser-âmed pehlevân** üstâdmış (Edirneli Nazmî, G. 2883-4)

“Yanbaş” terimi; tek ya da çift çapraza alınarak geri sürülen güreşçinin, rakip güreşçinin kolları arasından sıyrılırken kolu ile o güreşçinin koltuğu altından iterek yan tarafına savurup yere atması anlamına gelmektedir (Harmandalı, 1974: 42). Aşk arsasında gönül Mecnûn ile güreş tutuşmuş ve onunla “yanbaş” olmuştur.

Dîvânelükde **yan başı geldi** gönül aña

Mecnûn tutardı ‘aşk ile bu ‘arsada **güreş** (Nev’i-zâde Atâyî, G. 108-3)

Sâkıb burada gönül ile hicrânı birbiriyle *dest ü girîbân* olmuş yani yaka paça olmuş iki güreşçiye benzetir. “Dest ü girîbân olmak” deyimini, güreşte yerde güreşen iki güreşçinin yaptıkları oyunlarla art arda birbirlerinin üstüne çıkmasını ifade eden “alt-üst olma” terimini akla getirmektedir (Harmandalı, 1974: 9).

N’ola el arkası yerde dise hicrâna gönül

Küş-t-gîr-i gam ile **dest ü girîbân oldu** (Sâkıb, K. 5-35)

3. Sevgili, Aşık, Rakip

Klasik Türk şiirinde en önemli kişi konumunda bulunan, daima yüceltilen, en önemli özelliği âşığa acı çektirmek olan ve çeşitli isimlerle anılan sevgili; sevgili karşısında hep acizyet içerisinde bulunup ondan gelen her türlü bela ve sıkıntıya gönüllü bir şekilde katlanan, iradesi ve takdiri sevgilinin elinde bulunan âşık; Klasik Türk şiirindeki aşk üçgeninde âşığın en büyük düşmanı olup onunla sürekli bir mücadele halinde bulunan, en az sevgili kadar âşığa eziyet edip daima âşık tarafından kötülener rakip de güreşle ilgili unsurların çeşitli benzetme ve hayallere konu olduğu durumlarda şiirlerde kullanılmaktadır.

Güreşte bir meydanda iki kişinin mücadelesi söz konusudur. Beyânî’ye ait beyitte siyah yüzlü olarak nitelendirilen rakip, aşk meydanının pehlivanı olan âşığın meydan okumasına dayanamaz ve bu mücadeleden kaçır.

Pehlevân-ı ‘arsa-i ‘aşk olduğum bildi meger

Gelmedi kaçdı **rakîb-i rû-siyeh** meydânuma (Beyânî, G. 669-7)

Rakip bir değil daha fazla olsa da, ne kadar pehlivanlanıp güreşe niyetlense de, âşığın karşısında hiç şansı yoktur.

Hâzık seninle bahs edemez yohsa lâf ile

Ağyâr küşt-gîrlenir pehlevânlanır (Hâzık, G. 74-8)

Halil Nûrî ise sevgilinin rakibe yüz verip kendisine yaptığı eziyeti anlatırken onu bir pehlivana benzetir.

Kimseyi zora çekmemişken yâr

Bana geldikde **pehlevân** oldu

(Halil Nûrî, G. 30-4)

Nev'izâde Atâyî sevgiliye duyulan aşkı bir pehlivana benzetmiş ve aşkı aynı zamanda bir meydan olarak düşünmüştür. Burada âşık yalnız değildir. Destanlar yazmış Rüstem gibi nice pehlivanlar aşk meydanında boy gösterse de sevgiliyle başa çıkmaya kimsenin gücü yetmez.

Küşt-gîr-i 'aşk-ı dil-berle çıkışmaz kimse hiç

Gerçi kim meydâna biñ Rüstem-i destân çıkar

(Nev'izâde Atâyî, G. 71-4)

Âşığa asıl gücünü ve kuvvetini veren aslında sevgiliden gelen her türlü sıkıntı, gamdır. O, gamlı olmaktan hoşnuttur. Bunun üstesinden de sevgiliye duyduğu aşkın şarabının şevkiyle gelir. Çıktığı meydana bu coşkunlukla gam pehlivanını alt eder.

Bugün **gam küştî-gîrin** hâke saldum pây-mâl itdüm

Senüñ şevk-i mey-i aşkuñla çün meydâna çıkdum ben

(Hasan Ziyâî, G. 364-4)

Bazen de sıkıntıların bir sel gibi gelmesi karşısında çaresiz kalır ve mihnet selinin pehlivanıyla güreşten kaçınır.

Küştî-gîr-i seyl-i mihnetdür basan her dem beni

Tutışurdum yalıñuz olsaydı nâr-ı hasreti

(Gelibolulu Ali, G. 192-3)

Âşık-maşuk-rakip üçlüsü arasındaki ilişki ve mücadele böyle iken özellikle sevgilinin acımasızlığını veya güzelliğini daha iyi ifade edecek birtakım unsurlar güreş terimleriyle birlikte kullanılmıştır. Mürekkepçi Enverî'ye göre sevgilinin dudağı üstündeki tüyler baş başa verip güreş tutuşan iki pehlivandır.

Leblerün üstindekin hat sanma iy rûh-ı revân

Baş baş olmuş güreş tutmağa iki pehlevân

(Mürekkepçi Enverî, G. 204-1)

Hecrî ve Şeref Hanım ise sevgilinin, âşğın canını alan gamzesini pehlivana benzetir.

Cefâda **gamze-i kattâli gibi pehlevân iken**

Saçı gibi şikeste çeşmi gibi nâ-tüvân dirler (Hecri, G. 47-5)

Tîri hep câna işler ey kaşı yay

Bî amân **pehlevândır gamzen** (Şeref Hanım, G.95-3)

Halil Nûrî bu şarkı bendinde gönül almakta pehlivan gibi usta olarak nitelendirdiği sevgiliye bu özelliğini verenlerden birinin de kaşları olduğunu söyler.

Sende kaldı şimdi meydân ey cevân

Ebruvânındır kemân-ı hüsn u ân

Dilleri almakta oldun **pehlevân**

Böyle bir dilberde yok hüsn u bahâ

Pek yakıştı sana bu ism u edâ (Halil Nûrî, Şarkı 2-3)

Bazen de âşğın canı veya gönlü bir pehlivan olarak düşünülür. Kadı Burhâneddin beyitte sevgilinin gamzesi ve gözlerinin hastası olduğunu söyler. Nasıl ki bir hasta kendine iyileşmek için dikkat etmeliyse o da, hastalığının sebebi sevgiliden gelen şeyler olduğu için, tenini pehlivan gibi güçlü tutmalıdır. Çünkü sevgiliden gelen her şey âşık için değerlidir.

Gamzesiyile gözlerünün hastayam nola

Hasta gerek ki tuta tenin **pehlevân-ı cân** (Kadı Burhâneddin, G. 930-6)

Âşıklar aslında yiğit kişilerdir. Aşk meydanında sevgilinin karşısına çıkmak herkesin göze alabileceği bir şey değildir. Onlar bu cesareti göstermiştir. Tabi ki burada boy gösteren, sevgilinin keskin gamzesi ve kin kılıcı karşısında pehlivana benzeyen gönlünü kaybetmeyi kabullenmelidir.

Hiddet-süvâr-ı gamzesi şemşîr-i kîn ile

Her bir çakışda niçe **dil-i pehlevân** alur (Nâmî, G. 93-6)

4. Tasavvuf

Kaynaklık etmesi bakımından tasavvuf ve onunla ilgili unsurlar, Klasik Türk edebiyatında bahsi geçen en önemli konulardan biri olmuştur. Klasik Türk şairleri sadece mecâzî-dünyevî aşkı değil gerçek-ilâhî aşkı da şiirlerinde önemli bir unsur olarak kullanmışlardır. Güreşmek ve pehlivan da tasavvuf düşüncesinin anlatımında yardımcı olarak ele alınmıştır.

Tıpkı mecâzî aşkıta olduğu gibi ilâhî aşk anlatılırken de meydan kelimesi kullanılır. Yunus Emre bu meydanın zaferler kazanan pehlivanının kendisi olduğunu söyler.

Benem sâhib-kırân devrân benümdür

Benem uş **pehlevân** meydân benümdür (Yunus Emre, G. 21-1)

Ümmî Sinan'a göre, pehlivan olan aşğın mücadele hâlinde olduğu ve güreş tuttuğu rakibi deve benzetilen nefsidir. Dünya meydanında pehlivanlık iddiasında bulunanın nefis deviyile yapacağı güreşi kazanması için türlü oyunlar bilmesi gerekir. Hayretî, nefis pehlivanı ile yapılan mücadelenin abdal denilen Hak âşıklarının tarafından kazanıldığını söyler.

Ey cihânda **pehlevân**um diyü da'vâ eyleyen

Div-i nefsiñ **basmağa** pes getür âliñ kandedür (Ümmî Sinan, G. 43-6)

Basdılar çün küştğîr-i nefsi tan mı olsalar

Baş açuk meydân içinde pehlevân abdâllar (Hayretî, K. 4-9)

Yunus Emre bu güreşten her zaman galip çıkılamayacağını, bu durumun da kişiyi dertlere düşüreceğini ve yanıp yakacağını dile getirir.

Bir küt ile **güreşdüm** elsüz ayagum aldı

Güreşüp basamadum göyündürdi özümü (Yunus Emre G. 407-7)

İlâhî aşk da bir meclistir. Maksada ermek isteyen bu yolda türlü sıkıntılara katlanmak zorunda, beyitteki ifadesiyle, gam pehlivanıyla karşılaşmak zorundadır. Amaca ulaşmak için ise Allah dostu bir mürşidin yardımına ihtiyaç duyulur.

Tutuşdum küşt-gîr-i gamla Fevrî bezm-i 'aşk içre

Erenler himmetinde **bir ayağ ile yıkup basdum** (Fevrî, G. 19-5)

Sûfî sözlük anlamı olarak tasavvuf ehli, mutasavvıf, sofu anlamlarına gelmektedir. Ancak Klasik Türk şiirinde bu anlamının dışında, akli temsil eden ve âşığın karşısında duruş sergileyen bir tip olarak karşımıza çıkar. Dindar geçinir, âşığı her fırsatta eleştirir, halka sürekli nasihat ve vaazda bulunur ancak fırsatını bulunca kendisi de nefesine uymayı ihmal etmez (Zavotçu, 2013: 665). Behiştî, bu açıklamaya uygun olarak sûfîyi sürekli insanların hatalarını araştırıp günahlarını aldığı ancak hiç dönüp kendisine bakmadığı noktasında eleştirir. Ona, pehlivan üzerinden nasihatte bulunur ve aslı yiğitliğin kendi hatalarını görmek olduğunu dile getirir.

Sûfî be illerüñ ne alursın günâhını

Tek kendü cürmüñi getüre **pehlevân** ola (Behiştî, G. 28-4)

5. Felek-Devir-Zaman-Dünya-Ölüm

Klasik Türk edebiyatında felek; genelde düzenbaz ve ikiyüzlü olması, kahpeliği, kimseye yâr olmaması gibi nedenlerle şairlerin şikâyetlerine konu olmuştur. Vecdî; öncelikle muhatabını uyarmakta, hilesi çok olduğu için onunla güreşe girmemesi gerektiğini söylemektedir. Tüm güreşlerden galip gelmiş, nice pehlivani yere çalmış fakat onun sırtı yere gelmemiştir.

Küşt-gîr-i felekle tutma güreş

Çokdurur **hilesi** sakın anuñ

Niçe biñ **pehlivânı** çaldı yire

Gelmedi arkası yire anuñ (Vecdî, Kıta 18-1/2)

Revânî de aynı uyarıyı tekrarlar. Çünkü felek güvenilmezdir. Nice pehlivanın sırtını yere getirmişken ona sırt dönülüp sığınılmaz.

Pehlevânken nicenün yire **getürdi püşti**

Küşt-gîr-i felek olmaz kişiye püşt u penâh (Revânî, Mersiye 2, Bend 2-7)

Ona karşı daima dikkatli olunmalıdır. Fırsatını bulduğu an en güçlü pehlivanın bile sırtını yere getirir. Mesîhî, “âhir dem” ifadesiyle aslında ölümü kastetmektedir.

Metânet üzre ol ey dil ki **küş-t-gîr**-i felek

Döşerse fursatı fevt etmez örseler düşürür (Lebîb, G. 46/5)

Ki âhir demde küştî-gîr-i eflâk

Ayağını alur en pehlivânun (Mesîhî, G. 136-7)

Yaşanılan devir veya zaman da ölüm hadisesiyle bağlantılı olarak Klasik Türk şiirinde kullanılmıştır. Şair ölüm karşısındaki çaresizliği pehlivan ve güreş terimleri ile dile getirmiştir.

Ne denlü **kuvvet-i pâzûya mâlik pehlivân** olsan

Getürür arkañı yire senin devr-i zamân bir gün (Hüsâmeddin, G. 165-6)

Zâtî ise olaya farklı bir bakış açısı getirir ve feleğe meydan okurcasına uyarıda bulunur. Bu sefer gaflet içerisinde ve hazırlıksız yakalanacak olan felektir. Tüm dünyayı kaplayan âh ateşinin pehlivanı, eğer gaflette bulunursa, feleği sınıksız tutacak ve belki de feleğin sırtı yere gelecektir. Beyitteki “tutmak” fiili güreşteki “sarma” oyununu çağrıştırmaktadır:

Gâfil olma ey felek bir gün seni muhkem **tutar**

Pehlevân-ı âtes-i âh-ı cihân-gîrüm benüm (Zâtî, G. 883-4)

Dünya ölümlüdür. Kemâlî bu gerçeği hatırlatır. Basılan topraklarda yatanlar güç ve kuvvet sahibi hükümdar ya da elinde bayrak olan bir pehlivandı. Ancak şimdi ölüp toprak olmuşlar ve adlarını hatırlayıp bilen dahi yok. Bendin üçüncü mısraında geçen “elinde bayrak olması” ifadesi günümüzde uluslararası müsabakalarda dereceye giren sporcuların ülkelerinin bayraklarını törenle göndere çekirtmesini çağrıştırmaktadır. Bu, karşılaşmalarda ilk üçe giren sporcular için yapılan bir törendir. Bayrak taşıma aynı günümüzde olduğu gibi başarılı olmuş güreşçinin, diğer sporculardan farkını göstermek amacıyla, yaptığı veya ona yaptırılan bir fiil olsa gerektir.

Kim bilir ne idi basdığın toprak

Belki bir şâh idi yakın ya Irak

Ya bir **pehlivân dı elinde bayrak**

Namlarını bile bilen olmadı.

(Kemâlî, Şarkı 6)

6. Pehlivanların Pîri

Osmanlı geleneğinde bazı mesleklerin, erbapları tarafından manevi bir bağla bağlanılan ve himmetiyle güç bulduklarına inanılan bir pîri olmuştur. Pehlivanlığın pîri ise Peygamberimizin (sav) amcası olan Hz. Hamza'dır. Hz. Hamza Mekke'de hatırı sayılır ve beden olarak da çok kuvvetli bir insandı. Onun İslamiyet'i kabul etmesiyle Müslümanlar çok güçlenmiştir. Güç ve kuvvetinden dolayı pehlivanlığın pîri sayılmıştır. Şiirlerde onun bu özelliğine dikkat çekilir.

Mürîdî, onun erenlerin en önde gidene ve bu dünyada Kur'ân'a uyan bir pehlivan olarak nitelendirir.

Erenler şâhı **Hamza pehlevândur**

Kim 'âlem içre ol sâhib-Kur'ândur (Mürîdî, M. 163)

Yunus Emre ise dünyanın geçiciliğini ve ölümü; Allah'ın sevgili bir kulu, Peygamberimizin amcası, pehlivan gibi yiğit ve güçlü olan Hz. Hamza'nın dahi bu dünyadan göçtüğü gerçeğiyle hatırlatır.

Çalap Tanrınınun hâsı Hazrete geçer nâzi

Peygamberün 'âmusu **Hamza pehlevân** kanı (Yunus Emre, G. 396-9)

7. Güreş Tekkeleri

Osmanlı'da, halkın milli sporu olan güreşin gelişimi sadece devlet büyüklerinin desteğiyle olmamıştır. Bu desteğin tüm yurt genelinde yayılması ve maharetli pehlivanların yetişmesi açısından öncülük eden en önemli kurumlardan birisi hiç kuşkusuz güreş tekkeleri olmuştur. Güreş tekkeleri hem sportif bir yön icra etmiş hem de toplumsal anlamda önemli bir fonksiyon üstlenmiştir. Tekkelere günümüzdeki güreş kulüpleri olarak bakılabilir. Bu tekkeler genellikle taşra diye tabir edilen ve eşkiya denilen hezele güruhunun musallat olmasına müsait sahipsiz yerlere kurulmuş, buralarda tarımı destekleyip ülke ekonomisine ve tarıma katkı sağlamış, kanun dışı hareket eden insanların buraları mekân edinmesinin önüne geçmiş ve gönüllü birer karakol görevi de görmüştür. Buraların başında yönetici olarak bir şeyh bulunur ve bu kimseler dil, din, ırk ayrımı gözetmeksizin hasta ziyaretinde bulunup cenaze ve düğünlere katılırlardı. Düğünlerin bir parçası olarak yapılan güreşlerde eğer düğün sahibi hali vakti yerinde bir insan değilse güreşen tekke pehlivanlarına bu kimselerden para da aldirmazlardı (Güven, 1992: 8-12; Türkmen ve Demirhan, 2015: 171). Bu örnek güreşin sadece maddi anlamda bedeni değil, aynı zamanda manevi olarak toplumun ahlak ve karakterinin gelişimine yaptığı katkıyı ve toplumsal dayanışmayı arttırıcı fonksiyonunu da gözler önüne sermesi açısından önemlidir.

Lebîb; dilimizde günümüzde de kullanılan ve ıssız, kimsesiz, bakımsız yerler için kullanılan *fareler cirit atar* ya da *fareler cirit oynar* deyimini hatırlatan ilk beytinde biraz da mizahi bir üslupla güreş tekkesinden bahseder. Tıpkı güreşçi tekkesindeki gibi kendi evinde de soğuktan kurtulmak için kedi ve fareler güreş tutuşmaktadır. Kendi

hanesini, belki de maddi olarak içinde bulunduğu durumu kasideyi sunduğu kişiye bildirmek için, içinde bulunduğu talihsizlik ve uğursuzluk yönünden bu tekkeye benzetir.

Lebîb; 1695-1768 yılları arasında, 18. yüzyılda yaşamış Diyarbakırlı Klasik Türk şairlerindedir. Şiirlerinden yaşadığı çevrenin sosyal görüntüsü öğrenilmektedir. (Kurtoğlu, 2004: i) Tekkelere bu yüzyılda devlet ileri gelenleri tarafından verilen destek azalmıştır. Beyit, tekkelerin imkânlarının azaldığı ve içinde bulunduğu zor durum gerçeğini hatırlatacak şekilde yorumlanabilir.

Kûtsuz hânem güreşçi **tekyesiveş** gürbeler

Mûş donmakdan güreş tutmaktadırlar dâ'imâ (Lebîb, K. 13-68)

Şair bu beytinde ise sevgilinin gamzesini naz tekkesinin pehlivanına benzetir ki bu cefa arsasında onunla güreşe tutuşabilecek, sevgilinin meydan okumasına karşılık verecek kimse veya sevgilinin verdiği eziyet karşısında dayanabilecek bir âşık yoktur.

O gamzeler olalı **pehlûvân-ı tekye-i nâz**

Kim anlar ile tutar 'ârâsa-i cefâda güreş (Lebîb, G. 67-4)

8. Kasidelerde Övgü

Kasidelerde övülen kişinin pehlivan olarak nitelendirilmesi Klasik Türk şiirinde oldukça sık yapılan benzetmelerden olmuştur. Klasik Türk şairi mübalağalı bir şekilde memdûhunu bazen savaş meydanında karşısına kimsenin çıkmaya cesaret edemeyeceği bir pehlivan olarak görür.

Meydân-ı rezm içinde yanar od durur hemân

Anunla tutuşa ya nice **pehlûvân** ola (Revânî, Sûr-nâme Bend 6-2)

Lebîb ise memdûhunu marifetin pehlivanı olarak nitelendirir.

Sa'y ile meydânı al kalmaz zamân-ı ma'rîfet

Çek kemân-ı gayreti ol **pehlûvân-ı** ma'rîfet (Lebîb, K. 14-1)

Nev'î-Zâde Atâyî, Şeyhülislâm Sun'ullah Efendi için yazdığı kasidede onu tefsir ilminde, eşsiz fikirlerin pehlivanı olarak görür.

Halbe-i takrîrde tab'ı şerîf-i tîz -rev

'Arsa-ı tefsîrde fikr-i bed'î **pehlevân** (Nev'î-Zâde Atâyî, K. 7-14)

Şeyh Gâlib'e göre ise övülen kişi soylulukta, cömertlik ve eli açıklıkta bu meydanın yiğit bir pehlivanıdır.

Keremde **pehlevândır** hamlesinde şîr-i garrândır

Sözünde kâhrâmandır vasf olunmaz şevket ü şânı (Şeyh Gâlib, Tarih 2-6)

9. Destan ve Mesnevilerde Geçen Şahıslar

Milletleri derinden etkileyen sosyal ve tarihi olayların olağanüstü öğelerle süslenecek anlatıldığı destanların anlatımına en büyük katkılardan birini kuşkusuz olağanüstü özelliklere sahip kahramanlar sağlamıştır. Bu kahramanların en büyük özelliği ise kuşkusuz savaşçı, yiğit kişiler olmalarıdır. Klasik Türk şiiri de bu kaynaktan beslenmiş ve özellikle İran halkının milli destanı "Şehnâme" ve burada geçen kahramanlar şairler tarafından gerek bir devlet büyüğünü överken gerekse sevgili övülürken bu kişilerin beden gücüyle ilişkilendirilmiştir. Onlardaki beden gücünün en somut ifade şekillerinden biri ise pehlivan kelimesi ile yapılmıştır.

"Şehnâme" kahramanlarından pehlivan kelimesi ve onun gücü ile ilişkilendirilecek kişilerin başında Zâl oğlu Rüstem gelmektedir. Sevgili güzelliğinin en fazla olduğu çağında Rüstem gibi güçlü pehlivana benzeyen âşklarını acziyet içinde bırakmıştır.

Dilâ zamânede **Rüstemleri** zebûn itdûñ

Yakînî gibi seni **pehlevâna** beñzetedüm (Yakînî, G. 132-7)

Yine Rüstem'in babası Zâl da şiirlerde yiğitlik ve kahramanlığıyla kendisine yer bulur. Zaten Behiştî de onu gökyüzünü mızrağı üstünde oynatan bir pehlivan olarak görür.

Zâl sipihri nîzesi üstünde oynadur

Bülend-hevâdur âhum evet hayli **pehlevân** (Behiştî, G. 430-2)

Nerîmân Zâl'in babası ve Rüstem'in dedesidir. Şiirlerde o da yiğitlik ve pehlivanlık yönüyle benzetme unsuru olarak kullanılmıştır. Beyitte Şeyh Gâlib muhabbet pehlivanlarına seslenmekte ve onlara meydan okumaktadır. Bu pehlivanları da erkek aslan olarak niteler ve Nerîmân ile bir tutar.

Es-sâlâ ey **pehlevânân**-ı mahabbet es-salâ

Nerre-şîri yok mu meydânın **Nerîmânsız** mıdır (Şeyh Gâlib, G. 77-2)

Savaş meydanının yiğitleri yanında Klasik Türk şiirinde aşk meydanının gönül pehlivanları da vardır. Bunların başında Ferhâd ve Mecnûn gelmektedir. Klasik Türk şairleri kendilerini âşıklık yönüyle her zaman ikisiyle kıyaslamış ve onlardan daha üstün âşiklar olduklarını iddia etmişlerdir. Behiştî de bu düşünceye uygun olarak, Ferhâd'ın da Mecnûn'un da bu arsada kendisiyle birlikte yürürse değerli bir pehlivan olacağını söyler.

Senüñ medh itdügüñ **Ferhâd u Mecnûn** râh-ı 'ışk içre

Benümle **pehlevânlardur** berâberce yürürlerse (Behiştî, G.472-3)

Nev'î-Zâde Atâyî'ye göre onların bu arsa içinde bulunduğu durum zaten bellidir. Burası öyle bir yerdir ki sürekli güreşecek yeni pehlivanlar arar.

Bilindi 'arsa-ı 'aşk içre hâli **Kays u Ferhâd' uñ**

Sipîhr-i zâle kendin bildürür bir **pehlevân** gelsün (Nev'î-Zâde Atâyî, G.185-2)

10. Şâirin Kendini Övmesi

Klasik Türk şiirinde gerçek veya mecazi aşk meydanı haricinde bir de söz, nazım, sühân veya mânâ meydanı vardır. Burası da ayrı bir güç ve kudret yani söz kudreti gerektirir. Sözün en güzelini söylemek için kıyasıya bir cedel burada da devam eder. Burada bahadırlık gösteren nice söz pehlivanları vardır ama en güçlü, yiğit yaradılışa sahip olan pehlivan şairin kendisidir.

Bahâdır **pehlivân** çok gerçi meydân-ı ma'ânîde

Benim tab'-ı dilîrim cümleden ammâ dilâverdir (Nef'î, K. 20-38)

Bu beyitte bir savaş sahnesi çizilmektedir. Savaş alanı nazım meydanı, sahip olunan mızrak şairin kalemi, savaşta düşman saflarını dağıtacak derecede yiğitlik de sözün güzel olması olarak düşünülebilir. Nakşî kendisini söz meydanının en yiğit pehlivanı olarak görür.

Pehlevân-ı 'âlemem oldum ser-efrâz-ı cihân

Oldı dil meydân-ı nazmuñ nîze-dâr u saf-deri (Nakşî, K. 6-53)

11. Çeşitli Benzetmeler

Şu ana kadar bahsi geçen tüm bu kullanım alanlarının haricinde pehlivan, güreşmek veya bunlarla ilgili terim ve kavramlar Klasik Türk şairleri tarafından duygu, düşünce ve hayallerin daha iyi anlatılabilmesi için, kelimelerin çeşitli anlamlara gelecek şekilde dile getirilmesi açısından, benzetmelere konu olmuştur.

Edirneli Nazmî Klasik Türk şairlerinin sıklıkla karşı karşıya getirdiği akıl ve aşkı birbirleriyle sürekli güreşen iki pehlivana benzetir.

Tutuşmaktır işi 'akl-ıla 'aşkuñ

Biri biriyle dâyim bir **güreşdür** (Edirneli Nazmî, G. 1705-1)

Münîrî ise kaside beyitlerinde gökyüzü veya astroloji olaylarını anlatırken bu kavram ve terimleri kullanır. İlk beyitte gökyüzü ve güneşi birbirine hasım iki güreşçiye, ikinci beyitte ise sabahı bir pehlivana benzetir. Sabah güreşçisinin gökyüzü meydanına her gün gelmesinin nedeni düşmanlarının ömrünü sonlandırmak yani gecenin karanlığını bitirip sabah aydınlığını ortaya çıkartmaktır.

Günde tîg-i zer-nişân ile gelür cevân idüp

Hasmun ister **pehlevân-ı künbed-i ahdar** güneş (Münîrî, K. 18-87)

Düşmenlerinün itmek için ömrini tamâm

Meydân-ı çarha günde gelür **pehlevân-ı subh** (Münîrî, K. 20-41)

Şeyhülislâm Yahya'ya göre felek pehlivanı, ışık zincirini güneşin boynuna bağlayıp onu kükremiş bir aslan gibi gezdirmektedir.

Gerden-i hurşîde zencîr-i şu'â'ı bend idüp

Pehlevân-ı çarhı gör şîr-i jiyânın gezdürür (Şeyhülislâm Yahyâ, G. 99-3)

Arpaemîni-zâde Sâmi kış mevsimi geldiğinde yapraklarını döken ağaçlarla soyunup güreş meydanına çıkan kuştı-gîr yani pehlivan arasında benzerlik ilgisi kurar.

Soyınmışdı egerçi **nev-nihâlân kuştı-gîrâne**

Misâl-i Zâl-i Zer meydâna çıkdı basdı kış ammâ (Arpaemîni-zâde Sâmi, K. 7-9)

Ravzî'ye göre ise bu cihanın pehlivanı kadınlardır.

Eger bir kerre üf dirseñ düşer arkası üstine

Cihânuñ **pehlevânidur** öbür işden yaña **'avret** (Ravzî, G. 123-4)

SONUÇ

Türklerin Orta Asya'daki ana vatanlarında günlük hayatlarında önemli bir yere sahip olan diğer spor faaliyetleri gibi "güreş" ve bunun uygulayıcısı "pehlivan", Ön Asya diye tabir edilen Anadolu coğrafyasına gelip burada yaşamaya başlayan tüm Türk devletleri gibi Osmanlı için de büyük önem arz etmiştir. Güreş sporuna toplumun her kesiminde, her cinsiyetten her yaş grubuna insanlar tarafından büyük bir ilgi gösterilmiş, pehlivanlar devlet büyükleri katında da hep itibarlı kimseler sayılmışlardır.

Osmanlı toplumunun bir parçası olup insanların her türlü günlük yaşantısını, bu yaşantı içerisinde hayatın devamını sağlayan her türlü kültürel unsuru şiirine malzeme yapan Klasik Türk şairi, güreş ve pehlivanlıkla ilgili kavram ve terimleri ustalıklı şiirlerinde kullanmışlardır. Şiirler incelendiğinde devlet büyüklerinin övüldüğü durumlarda, sevgiliyle ilgili kurulan hayallerde, şairler kendi şiir kabiliyetlerini diğer şairlerle kıyaslarken, tasavvufi ilgili konuların anlatımında, felek ve dünyadan şikâyet edip ölüm gerçeği hatırlatıldığında, âşık ve rakip arasındaki ilişki ifade edilirken veya çok çeşitli hayal ve benzetmelerde bu sporun unsurlarından faydalanılmıştır. Ayrıca şiirlerde güreşle ilgili terim, atasözü ve deyimlerin de kavram olarak açıklandığı ve kullanıldığı görülmektedir. Klasik Türk şairi Osmanlı insanının bir parçası olarak onlar gibi yaşayan, onlar gibi duyan, düşünene ve hisseden; bu hislerini de almış olduğu eğitim neticesinde en güzel şekilde ifade eden kimsedir. Şairlerin, toplumun oldukça itibar ettiği güreş sporuna ait tüm bu kullanımları, Klasik Türk şiirinin toplumdan ve sosyal hayattan kopuk olduğu yönündeki haksız eleştirilere verilebilecek en güzel cevaplardan biridir.

Çok başarılı güreş sahnelerinin canlı bir şekilde anlatıldığı şiirlerdeki tüm bu tespitler kültürel birikimimizin ve Klasik Türk şiirinin daha iyi anlaşılmasına katkıda bulunacaktır.

KAYNAKÇA

- Akkuş, Metin (1993). Nefî Dîvânı. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Akyüz, Kenan, S. Beken, S. Yüksel, M. Cunbur (1990). Fuzulî Türkçe Dîvân. Ankara: Akçağ Yayınları.
- And, Metin (2015). 16. Yüzyılda İstanbul. İstanbul: YKY.
- Arıpınar, Erdoğan (1966). Türk Güresinin Tarihi. Hayat Tarih Mecmuası, Yıl 2, Cilt 1, Sayı 5, Sıra 17, s. 68-74.
- Arslan, Mehmet (2002). Şeref Hanım Dîvânı. İstanbul: Kitabevi.
- Aslan, Mehmet- Yekta Saraç. "Emrî Dîvânı". <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr> (erişim tarihi: 02.07.2014).
- Avşar, Ziya. "Revânî Dîvânı". <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr> (erişim tarihi: 02.07.2014).
- Aydemir, Yaşar (2000). Behiştî Dîvânı: Behiştî, Hayatı, Şahsiyeti, Eserleri ve Dîvânın Tenkidli Metni. Ankara: Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- Aydemir, Yaşar. "Ravzî Dîvânı". <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr> (erişim tarihi: 02.07.2014).
- Aslan, Üzeyir. "Besnili Nehcî Dede ve Dîvânı". <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr> (erişim tarihi: 02.07.2014).
- Başpınar, Fatih (2008). Beyânî Dîvânı (İncelemeTenkitli Metin). Doktora Tezi. İstanbul: Marmara Üniversitesi
- Bilgin, Azmi (2000). Ümmî Sinan Dîvânı. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- Çavuşoğlu, Mehmet-M. Ali Tanyeri. Hayretî Dîvânı.
- Çavuşoğlu, Mehmet- M. Ali Tanyeri (1987). Zatî Dîvânı III. Cild. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- Dervişoğlu, Mehmet (2012). Kırkpınar Güreşleri'nin Halkbilimsel Açından İncelenmesi. Yüksek Lisans Tezi. Edirne: Trakya Üniversitesi
- Dever, Ayhan- Ahmet İslam (2015). Tarihsel Süreç İçerisinde Türk Kültüründe Spor Algısı. Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi, Cilt: 4, Sayı: 5, s. 46-61.
- Dilçin, Cem (2009). Yeni Tarama Sözlüğü. Ankara: TDK Yayınları.
- Ergin, Muharrem (1981). Kadı Burhaneddin Dîvânı. İstanbul.
- Erim, Deniz (2007). Türkiye Selçuklu Devletinde Spor Ve Eğlence Hayatı. Yüksek Lisans Tezi. Afyonkarahisar: Afyon Kocatepe Üniversitesi.
- Güftâ, Hüseyin (1992). Hâzık Dîvânı. Yüksek Lisans Tezi. Erzurum: Atatürk Üniversitesi.
- Gürgendereli, Müberra. "Mortalı Hasan Ziyâî Dîvânı". <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr> (erişim tarihi: 02.07.2014).

- Gürüf, Bilal (2004). Şeyh Hüsameddîn-i Uşşâki Dîvânı. Lisans Tezi. Ankara: Gazi Üniversitesi.
- Güven, Özbay (1992). Türklerde Spor Kültürü. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları.
- Harmancı, Esat. "Manisalı Câmî'î, Muhabbet-Nâme (Vâmık u 'Azrâ)". <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr> (erişim tarihi: 05.07.2015).
- Harmancı, Esat. "Süheylî Ahmed bin Hemdem Kethudâ Dîvânı". <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr> (erişim tarihi: 02.07.2014).
- Harmandalı, İhsan (1974). Güreş Terimleri Sözlüğü. Ankara: TDK Yayınları.
- İsen, Mustafa (1990). Usûlî Dîvânı. Ankara: Akçağ Yayınları.
- İsen, Mustafa-Cemal Kurnaz (1990). Şeyhî Dîvânı. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Kadioğlu, İdris (2003). Lebîb Dîvânı, Lebib-i Âmidî: Hayatı, Edebi Kişiliği, Eserleri ve Dîvânının Tenkitli Metni. Doktora Tezi. Diyarbakır: Dicle Üniversitesi.
- Kahraman, Atif (1989). Cumhuriyete Kadar Türk Güreşi I-II. Ankara: KültürBakanlığı Yayınları.
- Kalpaklı, Mehmet (1992). Fevrî Dîvânı. Doktora Tezi. İstanbul: İstanbul Üniversitesi.
- Karavelioğlu, Murat. Nev'î Dîvânı.
- Karaköse, Saadet. "Nev'î-Zâde Atâyî Dîvânı". <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr> (erişim tarihi: 02.07.2014).
- Kavruk, Hasan. "Şeyhülislam Yahyâ Dîvânı". <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr> (erişim tarihi: 02.07.2014).
- Kavruk, Hasan-B. Selçuk. "Vecdî ve Dîvânı (Metin-Dizin)". <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr> (erişim tarihi: 02.07.2014).
- Kılıç, Atabey (2001). Mürîdî ve Pend-î Ricâl Mesnevîsi (İnceleme-Tenkitli Metin-Dizin). Kayseri.
- Kırbıyık, Mehmet (1999). Kâtib-Zâde Mustafa Sâkıb: Hayatı, Eserleri, Edebî Kişiliği ve Dîvânı'nın Tenkidli Metni. Doktora Tezi. Konya: Selçuk Üniversitesi.
- Kurnaz, Cemal- Mustafa Tatçı (2001). Ümmî Dîvân Şairleri ve Enverî Dîvân, Ankara: MEB Yayınları.
- Kutlar, F. Sabiha (2004). Arpaemîni-zâde Mustafa Sâmî Divanı. Ankara.
- Küçük, Sabahattin (1994). Bâkî Dîvânı-Tenkitli Basım. Ankara: TDK Yayınları.
- Macit, Muhsin (1997). Nedîm Dîvânı. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Mermer, Ahmet-N. Koç (2004). Kütahyalı Rahimi ve Dîvânı (Dîvânın Tenkidli Metni). İstanbul: Sahhaflar Kitap Sarayı Yayınları.
- Nadiem, İhsan (1968). Trace of Turkey in Indian Wrestling, London: Oxford University Press.Okçu, Naci. "Şeyh Gâlib Dîvânı". <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr> (erişim tarihi: 02.07.2014).

- Onay, Ahmet Talât (1996). Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar. Haz. Cemâl Kurnaz, İstanbul: MEB Yayınları.
- Orak, Kadriye Yılmaz. "İbrahim Tırsî ve Dîvânı, İnceleme-Tenkidli Metin". <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr> (erişim tarihi: 02.07.2014).
- Petrov, Raiko (1984). Wrestling in Bulgarian, Sofia: SELA Press.
- Savaş, İsa (1989). Spor Sözlüğü. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Şentürk, Ahmet Atilla (2016). Osmanlı Şiiri Antolojisi. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Taş, Hasan. "Vusûlî Dîvânı (İnceleme-Metin-Çeviri-Açıklamalar-Dizin)". <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr> (erişim tarihi: 02.07.2014).
- Tatçı, Mustafa. "Yûnus Emre Dîvânı". <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr> (erişim tarihi: 02.07.2014).
- Tarlan, Ali Nihat (1967). Zatî Dîvânı I. Cild. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- Tarlan, Ali Nihat (1970). Zatî Dîvânı II. Cild. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- Tarlan, Ali Nihat (1992). Hayâlî Dîvânı. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Tarlan, Ali Nihat (1992). Necâtî Bey Dîvânı. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Tebrîzî, Burhân-ı Katı (2009). Çev. Mütercin Asım Efendi. Haz. Mürsel Öztürk, Derya Örs, İstanbul: TDK Yayınları.
- Tekeli, Songül-S. Eminoğlu (2001). Kemâlî Divanı'ndan Aşk Sızıntıları. Lisans Tezi. Ankara: Gazi Üniversitesi.
- Türkmen, Mehmet -B. Demirhan(2015). Osmanlı Güreş Tekkeleri ve Fonksiyonelliği. Türk Halklarının Geleneksel Spor Oyunları Uluslararası Sempozyum Bildirileri. Bişkek. s. 162-173.
- Üst, Sibel. "Edirneli Nazmî Dîvânı (İnceleme-Metin)". <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr> (erişim tarihi: 02.07.2014).
- Yenikale, Ahmet. "Ahmet Nâmî Dîvânı ve İncelemesi". <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr> (erişim tarihi: 02.07.2014).
- Yenikale, Ahmet. "Sümbül-Zâde Vehbî Dîvânı". <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr> (erişim tarihi: 02.07.2014).
- Yılmaz, Kadriye (2001). İbrahim Tırsî ve Dîvânı (İnceleme-Tenkidli Metin-Sözlük). Yüksek Lisans Tezi. Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi.
- Yiğit, Ahmet (2015). Osmanlı Padişahlarının İhsanına Mazhar Huzur Güreşleri. Türk Halklarının Geleneksel Spor Oyunları Uluslararası Sempozyum Bildirileri Kitabı, Bişkek. s. 181-195.
- Zavotçu, Gencay (2013). Klâsik Türk Edebiyatı Sözlüğü. İstanbul: Kesit Yayınları.
- Zülfe, Ömer. "Hecrî Dîvânı". <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr> (erişim tarihi: 02.07.2014).

Zülfe, Ömer. "Nâşid Dîvânı". <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr> (erişim tarihi: 02.07.2014).

Zülfe, Ömer. "Yakînî Dîvânı (İnceleme-Metin ve Çeviri-Açıklamalar-Sözlük)". <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr> (erişim tarihi: 02.07.2014).

